

SADRŽAJ

Da li je bilo Prvog svetskog rata?	5
Na šta mislim kada kažu Prvi svetski rat?	27
Kolumbovo jaje	91
O autoru	171

DA LI JE BILO PRVOG SVETSKOG RATA?

À la fin tu es las de ce monde ancien
(Napokon ti je dosta ovog drevnog sveta)

Guillaume Apollinaire, godine 1913.

Tumačenje naslova

...koji je, uprkos Apollinaireovim stihovima iz, podvlačim, godine 1913, takoreći tabloidno zaoštren, ali to još uvek ne mora značiti da je besmislen.

Uostalom, nijedno tabloidno zaoštavanje nije besmisleno, sva ona imaju i svoj smisao i svoj razlog, kakav god on bio.

Obilje iskustva, hrpa knjiga

Jedna od najvidljivijih posledica Velikog rata, kaže jedan francuski istoričar (Christophe Prochasson) jeste ogroman broj onih koji su se latili pera da iskažu i objave svoje iskustvo. Naravno, to se odnosi na Francusku ali, *mutatis mutandis*, slično pojavu nalazimo u svakoj nacionalnoj kulturi ozbiljnije zahvaćenoj Velikim ratom.

Sa druge strane, mogla bi se postaviti jednačina: ako se neposredno nakon nekog rata pojavi ogroman broj knjiga, što vreme više odmiče i ovo se „neposredno“ lagano preobražava u neku drugu vremensku odrednicu, sve manji broj tih knjiga se pamti. Uz malo cinizma, podnaslovu bih mogao dodati: i mnogo prašine u zabačenim uglovima biblioteka.

Ako je o književnosti reč: iskrenost i proživljenost, dubina iskustva nikako ne garantuju literarnu vred-

nost napisanog. Rovovi velikog rata su, nesumnjivo, bili strašna mesta: blato u kojem se raspadaju mrtva tela na radost ogromnih pacova, uistinu infernalne scene. Međutim, ako se počnete akribično probijati kroz masu književnosti toga vremena, lepo, može se desiti da, kao čitalac, počnete pomalo da zevate. Nema užasa koji, sveden na tekst, ne može postati i banalan i dosadan. Ali tako je zaista bilo, uzvikuju ozlojeđeni. U redu, to je dokument. Dokument je tek polazna tačka, od koje se kreće u moralnu ili krivičnu raspravu. Ali to se ne odnosi na književnost već na zapisano – ili, u moderno vreme, snimljeno – svedočanstvo. Gde ne postoje nikakve literarne ambicije niti onaj ko svedoči želi da bude svedok vremena; svojom nesrećom, uz izvesnu meru sreće jer je preživeo, postao je svedok određenog događaja. Ništa više, ni manje. I tamo gde nemamo proklamovanih literarnih ambicija, kao u slučaju francuskog socijaliste Louisa Barthasa ali i Benita Mussolinija, svedočenja se i te kako razlikuju.

Književnost kao dokument? Za istoriju književnosti, istoriju kulture, svakako. Kao dokument vremena kojim se ta književnost bavi? Pitanje.

O čemu nam, zapravo, književnost (ne) govori?

Opet jedan istoričar: govoreći o Remarqueu i njegovom slavnom romanu *Na Zapadu ništa novo*, često smatranom za najveći, a po svoj prilici najslavniji, ratni roman, Jay Winter konstatuje kako knjiga više govori o zbivanjima u Evropi kasnih dvadesetih godina prošlog stoleća nego što govori o onome što se dešavalo u ratu – ili, makar, u istoj meri govori i jedno i drugo.

Svoj roman *Le feu* Henri Barbusse piše usred

zbivanja i dobija Gouncortovu nagradu 1916. Roman izaziva i negativne reakcije ali je, uobičajeno se kaže, naišao na odobravanje upravo vojnika u rovovima.

Možda je i tako, ali korišćenje ovih, preterano apstraktnih izraza, uvek je opasno: vojnici u rovovima ili narod, svejedno. Za početak morali bi ograničiti obim: odobravanje onih vojnika u rovovima koji su roman pročitali, što znači manjina; ima i nepismenih, a mnogi Bretonci slabo znaju francuski jezik, uče ga tek u vojsci. Ali, čak i ostavljajući po strani ovu primedbu: da li odobravanje učesnika nužno garantuje verodostojnost iskaza ili samo znači da oni odobravaju taj tip iskaza, da je to ona slika za koju oni žele da ih predstavlja? Na sudovima se često odbacuju pojedina svedočanstva; to ne znači nužno da svedoci svesno lažu. Godine 1929. Jean Norton Cru objavio je *Témoins*, knjigu koja je izazvala, a i danas izaziva, kontroverze, gde je doveo u pitanje realističnost i Barbussovog romana karakterizirajući ga, delimično, kao čistu prevaru. Inače, Cru, takođe učesnik rata, u svom eseju dovodi u pitanje verodostojnost svedočenja i nekih autora koji su više pripadali književnoj desnici.

Čime se bavi Miroslav Krleža u zbirci *Hrvatski bog Mars*? Užasima Velikog rata ili traga za odgovorom na pitanje

*U krvavom uzničkom svijetlu crvene pandurske
lampe*

*što može hrvatski čovjek
na Evropski Veliki Petak*

dakle, traganje u okviru klasno-nacionalne sfere u kojoj se, dobrim delom, kreće Krležino delo i za

koje je rat samo dobar povod, odgovarajući prizor; takoreći scenografija. U Krležinom ratu ginu bezmalo isključivo pučani, za razliku od nadmenih K und K oficira. Direktno suprotno statistikama koje pokazuju da, u celini, smrtnost oficira, pogotovo trupnih oficira na frontu, u Prvom svetskom ratu nadmašuje smrtnost običnih vojnika. Ako se, u kasnijim viđenjima rata, kao jedna od odlika viših oficira vidi njihova nesposobnost, mnogima je teško poreći ličnu hrabrost shvatanu na jedan starinski način: u leto 1914. glavno-komandujući francuske vojske, Joseph Joffre, žali se kako se njegovi komandanti češće nalaze na prvoj liniji fronta nego tamo gde trebaju da budu kako bi upravljali događajima, dakle u štabovima. „Naš Sveto“ kliču vojnici, sasvim spontano, „Vitezu sa Soče“, budućem feldmaršalu, Svetozaru Borojeviću von Bojna.

U levičarskom diskursu primeri poput Barbusa i Krleže rado su korišćeni kao primer uzročne veze između ideološke pozicije i ogorčenja užasima rata. Međutim, sama kritika rata je ideološka već na početku: u pitanju su užasi imperijalističkog rata. Postoji tendencija da se ovo prikaže kao humanistički stav, no ovde se, u suštini, radi o ideološkoj operaciji po kojoj su levo i humanističko opredeljenje prirodno povezani. Ali kada se dođe do Oktobarske revolucije, humanistička kritika se lako odbacuje; u nekim svojim tekstovima, suočen sa pričama o tim užasima, Krleža je direktno, sasvim krležijanski, ironičan. Njegova optika se kasnije donekle menja ali samo donekle, u meri u kojoj protagonisti Revolucije i sami postaju njene žrtve.

Barbusse je ushićen Staljinovim SSSR-om i napisaoće dve biografije Staljina (*Un monde nouveau vu*

à travers un homme). A povodom premijere filma *Na zapadu ništa* novo organ francuskih komunista *L'Humanité* objavio je jednu vrlo oštru kritiku protiv onih koji ratne masakre prikazuju u njihovom najstrašnijem vidu. Jer, ono čime se treba baviti jesu uzroci rata... Nimalo nelogično: Marx je humanizam smatrao malograđanskom ideologijom

Samo rat, tvrdi Ernst Jünger tridesetih godina, pokazuje jasno i neopozivo da li jedna nacija još uvek zaslužuje da živi ili, pošto je odigrala svoju ulogu, treba da ustupi svoje mesto snažnijoj i po sebi boljoj. Jünger je autor jedne od upečatljivijih knjiga ratne literature *Čelična oluja*, koja je ideološki manje eksplicitna nego što bismo mogli suditi po ovom iskazu, André Gide ju je smatrao najlepšom ratnom knjigom koju je ikada pročitao. Tvrđnja sa kojom sam prilično spreman da se složim.

Ne samo što će Jünger svoj ideološki stav kasnije precizirati (pogotovo u eseju *Rat kao unutrašnje iskustvo*) već će osetiti potrebu da *Čeličnu oluju* kasnije dopunjuje rečenicama: Nemačka živi i Nemačka će biti velika... Po jednom tumačenju, možda malo zlobnom, političkim organizacijama veterana trebala je knjiga koju će na svojim sastancima prodavati i autor koji će je potpisivati. U slično vreme i sličnim okolnostima autor *Lirike Itake* Miloš Crnjanski, sa crvenim pečatom obilazi knjižare da bi u stihovima „Nisam ja za srebro i zlato plako/niti za Dušanov sjaj“ *Dušanov* izmenio u *ćesarev*. Ovaj detalj je, inače, u vreme obaveznog marksizma u srpskoj književnoj javnosti bio prilično često pominjan; danas je progнан iz pristojnog društva. Dokaz da se vremena stal-

no menjaju a sa njima i tekstovi, pogotovo njihovo čitanje, što je zapravo isto.

A i ljudi. Transformacija Crnjanskog od defetističke *Lirike Itake* i *Dnevnika o Čarnojeviću* verovatno je neobičnija od Jüngerovog kasnijeg ideološkog puta na kojem će ga od direktnog angažmana u nacističkim redovima spasti samo neka vrsta romantičarskog elitizma, ono što navodi Juliusa Evolu na kritiku Mussolinija – mada bismo, takođe, morali obratiti pažnju na tvrdnju Jaya Wintera kako je Jünger jednostavno bio odveć snob da bi bio nacional-socijalista.

Naravno da ćemo korene budućih Jüngerovih stavova u *Čeličnoj oluji* lako naći, naročito kada nam je poznat nastavak priče. Ipak, sa ovim anahronističkim pristupom, ne obavezno neopravdanim, treba biti oprezan. U svojoj ratnoj prozi francuski pisac Drieu la Rochelle iskazuje želju da uništi jedno mirno selo koje je spokojno usnulo dok njegovi drugovi marširaju, bore se, pate, postaju ljudi – obratimo posebnu pažnju na ovo poslednje. Lako je u ovim redovima, kao i kod Jüngerera, naći onaj potencirani maskulinitet koji lako povezujemo sa fašizmom, pogotovo kada sve osenčimo podatkom da se La Rochelle ubio u času nacističkog poraza. Ali život ne čine tek neke istaknute i odabrane tačke; koječega ima između, recimo, La Rochelle je i dadaista, nadrealista, prijatelj Bretona i Malrauxa koji ga na kraju rata pokušava spasiti. Njegova je smrt izazvala čak i izvesno poštovanje kod, poštovanju bližnjih nesklonog Sartra, koji je prokomentarisao: on je mislio ozbiljno.